

Голові разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 20.051.240
Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника
доктору філологічних наук,
професору, завідувачу кафедри
української літератури Солецькому
Олександру Маркіяновичу
(76018, м. Івано-Франківськ, вул.
Шевченка, 57)

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української мови та славістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Вільчинської Тетяни Пилипівни на дисертацію Балаж Юлії Іванівни на тему «Ключові слова у системі поширювачів сучасного українського художнього дискурсу», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія з галузі знань 03 Гуманітарні науки

1. Актуальність теми дисертаційної роботи і її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Одним із пріоритетних напрямів сучасного українського мовознавства є дослідження семантичної організації речення та механізмів реалізації предикативного змісту. У межах функційно-семантичного синтаксису особливої ваги набуває вивчення внутрішніх смислових зв'язків між предикатом і компонентами висловлення. У цьому контексті проблема статусу ключових слів у системі поширювачів потребує комплексного осмислення.

Актуальність теми дисертації Ю. Балаж зумовлена тим, що вона присвячена студіюванню малодослідженого аспекту функційно-семантичного

синтаксису – ключового слова як семантичного центру поширювача. Попри наявні праці з валентності та синтаксичної семантики, внутрішня організація поширювачів і роль їхніх ключових слів залишаються недостатньо вивченими. Важливо наголосити, що вказана тема актуальна також і з погляду когнітивної лінгвістики, через те що привертає увагу до ключового слова як когнітивного оператора, який формує структуру значення через природну, а не формальну логіку (додаток Д).

До переваг дослідження належить міждисциплінарний характер, оскільки його результати є релевантними не лише для синтаксису, а й для лінгвосемантики, когнітивної лінгвістики, теорії тексту, корпусної лінгвістики.

Заслуговує схвалення те, що дисертацію виконано в межах планової наукової теми кафедри загального та германського мовознавства Карпатського національного університету імені Василя Стефаника «Семантика тексту», номер державної реєстрації 0123U101601.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій сформульованих в дисертації, їх достовірність.

Наукові положення дисертації Ю. Балаж характеризуються високим ступенем обґрунтованості, логічною послідовністю та внутрішньою цілісністю. Авторка демонструє глибоке розуміння сучасних теоретичних підходів до аналізу функційно-семантичної організації речення, критично осмислює науковий доробок українських і зарубіжних мовознавців та формує власну наукову концепцію.

Робота демонструє широкий спектр розв'язаних наукових проблем та всебічний аналіз заявленої теми. У ній послідовно виконано дев'ять поставлених завдань: від систематизації теоретичних положень до з'ясування поліфункційності ключових слів, заґрунтованої на їхній валентно-семантичній природі.

Достовірність наукових результатів опонованої праці досягається коректним використанням методів дослідження, зазначених у вступі та конкретизованих в окремому підрозділі роботи (1.4). Імпонує намагання

дослідниці поєднати аналітичний (описово-інтерпретаційний) та методологічно-рефлексивний підходи, що, на її думку, забезпечує не лише всебічне й об'єктивне осмислення лінгвістичних явищ, а й забезпечує можливість формування нових дослідницьких парадигм, зокрема дослідження функційного потенціалу ключового слова у структурі поширювача не лише в граматичному, а й у когнітивно-комунікативному вимірі (с. 65). Водночас більшої конкретизації, на наш погляд, потребує метод валентного аналізу (у роботі валентний метод, с. 21).

Достовірність отриманих результатів забезпечується насамперед репрезентативністю фактичного матеріалу. Аналіз 11 235 речень сучасної української художньої прози створює достатню емпіричну базу для формулювання узагальнень, які мають системний характер. До вибірки залучено численні тексти сучасних українських письменників (111 позицій), що дозволило уникнути обмеження результатів особливостями індивідуального авторського стилю.

Важливо, що всі теоретичні узагальнення дисертації ґрунтуються на аналізі конкретного мовного матеріалу. Наведені кількісні показники переконливо підтверджують отримані результати, а сформульовані висновки логічно випливають із проведеного аналізу.

Позитивне враження справляє також послідовність реалізації авторської концепції в усіх розділах дисертації. Методологічні засади, окреслені у вступі та першому розділі, отримують належне практичне підтвердження під час аналізу різних семантичних типів поширювачів і закономірностей їхнього функціонування. Така внутрішня узгодженість засвідчує високий рівень наукової культури дисертантки та належну аргументованість зроблених висновків.

3. Наукова новизна дослідження.

Наукова новизна дисертаційної роботи не викликає сумнівів і полягає у формуванні цілісної концепції функційно-семантичного статусу ключових слів у системі поширювачів сучасного українського художнього дискурсу. Проведене дослідження є одним із перших комплексних досліджень такого типу в

українському мовознавстві та істотно розширює сучасні уявлення про механізми семантичної організації речення.

Основним здобутком роботи є обґрунтування поняття ключового слова поширювача як внутрішнього семантичного центру, що визначає змістову домінанту поширювача, його валентний потенціал і характер взаємодії з предикатом. Запропоноване потрактування дозволяє по-новому осмислити внутрішню організацію поширювачів та уточнити їхнє місце у функційно-семантичній структурі речення.

Важливим науковим результатом є удосконалення поняттєво-термінологічного апарату дослідження. Авторка пропонує уточнені визначення низки базових понять функційно-семантичного синтаксису, що сприяє подальшому розвитку теорії поширювачів речення та створює підґрунтя для майбутніх досліджень у цьому напрямі. Окремі вектори дослідження проєктує в когнітивну лінгвістику, зауважуючи, що поширювачі є засобом когнітивного структурування мовної картини світу, який відкриває шлях до розуміння складних семантичних взаємозв'язків у межах предикативного цілого (с. 47).

Значну наукову цінність має запропонована структурно-семантична класифікація ключових слів поширювачів та встановлення закономірностей їхньої реалізації в сучасному українському художньому дискурсі. Особливої уваги заслуговує прагнення дослідниці поєднати якісний аналіз мовних явищ із кількісною характеристикою досліджуваних моделей, що забезпечує високий рівень об'єктивності отриманих результатів. Імпонує авторський алгоритм налізу ключових слів, що дозволило змістити акценти «від форми до значення і функції, тобто до того, яку інформаційну та когнітивну роль виконує ключове слово» (с. 64).

Безперечним здобутком дисертації є також комплексний опис позиційної варіативності ключових слів. Запропонована модель взаємозв'язку між семантикою поширювача, валентністю предиката та позиційною організацією компонентів є вагомим внеском у розвиток сучасного функційно-семантичного синтаксису.

4. Теоретична цінність і практична значущість отриманих наукових результатів.

Теоретичне значення роботи полягає у розвитку положень функційної граматики та семантичного синтаксису української мови. Отримані результати поглиблюють уявлення про природу поширювачів речення, їхню внутрішню організацію та функціонування ключових слів як смислових центрів синтаксичних конструкцій. Запропоновано концептуальну модель функційно-семантичної організації поширювачів, що інтегрує валентний, семантичний і позиційний аспекти аналізу. Це відкриває нові можливості для розвитку функційно-семантичної теорії речення та дослідження взаємодії граматичної форми і змісту. Важливим у науково-практичній площині вважаємо висновки дисертантки про когнітивну природу ключових слів, що дають змогу тлумачити їх як медіатори між структурою і змістом.

Практична цінність дисертації полягає у можливості використання її результатів у навчальній, науковій та прикладній діяльності. Матеріали дослідження можуть бути застосовані під час викладання курсів сучасної української літературної мови, функційного синтаксису, стилістики, лінгвістичного аналізу тексту, лінгвістики тексту та при розробленні навчально-методичного забезпечення філологічних дисциплін. Результати роботи також мають перспективу застосування в компаративних дослідженнях, лексикографічній практиці та моделюванні автоматичного опрацювання українського мовлення.

5. Загальна оцінка змісту роботи.

Дисертаційна праця Ю. Балаж характеризується продуманою структурою, чіткою логікою викладу матеріалу та внутрішньою концептуальною єдністю. Побудова дослідження повністю підпорядкована реалізації поставленої мети й виконанню сформульованих завдань. Послідовність розділів є логічно вмотивованою: від теоретичного осмислення проблеми авторка переходить до її практичного аналізу та узагальнення отриманих результатів.

У вступі належним чином обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, охарактеризовано методологічну основу роботи, окреслено наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів.

Перший розділ має виразний теоретико-методологічний характер. У ньому здійснено ґрунтовний аналіз сучасних підходів до функційно-семантичного синтаксису, узагальнено основні концепції щодо природи поширювачів речення, визначено їх місце у структурі предикативної конструкції. Важливим здобутком цього розділу є аргументоване обґрунтування поняття ключового слова поширювача та вироблення чітких критеріїв його визначення. Авторці вдалося сформулювати власну концептуальну платформу, яка логічно розвивається у наступних розділах дисертації. Водночас доречно було б більше уваги приділити когнітивному аспекту дослідження, що дозволило б конкретизувати представлені у роботі висновки на зразок того, що «в синтаксичній системі речення ключові слова поширювачів є «семантичними концептами дії», які розкривають когнітивний простір предикативного змісту» (с. 57).

Загалом дисертація складається з двох проблемно орієнтованих частин. Якщо перша (перший розділ роботи) спрямована на аналіз теоретичних засад, то друга (другий і третій розділи) – на дослідження семантичної поліфункційності та позиційної варіативності ключових слів, і саме вона містить найбільш істотні наукові результати.

У другому розділі здійснено системний аналіз семантичної типології ключових слів поширювачів. Особливо позитивне враження справляє поєднання якісного функційно-семантичного аналізу з кількісним опрацюванням значного масиву мовного матеріалу. Проведене дослідження дозволило встановити закономірності реалізації локативної, темпоральної, каузальної, модальної, квантитативної, інструментальної, атрибутивної та пацієнтивної семантики ключових слів, визначити їх продуктивність і функційне навантаження в сучасному українському художньому дискурсі та довести, що вони виступають

тим елементом, який активує потенціал предиката, відкриваючи додаткові позиції для розгортання речення. Разом із тим окремі з коментарів потребують уточнення, як-от визначення ключового слова в реченні *Я дістався села, в якому колись стояв батьківський маєток* (І. Роздобудько) (с. 146).

Третій розділ присвячено аналізу позиційної організації ключових слів. Авторка переконливо доводить, що їх розташування в реченні зумовлене не лише формально-синтаксичними чинниками, а й особливостями семантики поширювача, валентними властивостями предиката та комунікативною організацією висловлення. Встановлені закономірності функціонування генітивних, дативних, акузативних та аблятивних моделей істотно поглиблюють сучасні уявлення про функційно-семантичну організацію українського речення, зокрема, що вибір позиції залежить від типу семантики поширювача, інтенційної настанови мовця та прагматичних умов комунікації. Імпонують висновки дисертантки про те, що препозиція забезпечує тематизацію й орієнтує сприйняття висловлення; постпозиція реалізує рематизацію та посилює емоційно-сміслову кульмінацію; а медіальна позиція створює синтаксичну рівновагу між темою і ремою, виконуючи уточнювальну функцію (с. 199).

Висновки підсумовують результати дослідження, містять стислий виклад теоретичних і практичних положень, розкривають методологічні засади та здобутки кожного розділу. Вони подані послідовно й аргументовано, виокремлюють ключові проблеми та окреслюють основні наукові й прикладні результати. Демонструють, що поставленої мети досягнуто, а визначені завдання успішно реалізовано. На жаль, у роботі відсутні висновки до розділів, хоча кожен із них завершується аргументованими узагальненнями.

Увиразненню результатів дослідження слугують рисунки (13 у другому розділі і 4 – в третьому) та додатки, у яких, проте, не слід було використовувати літеру Г.

Внаслідок проведеного аналізу одержано низку фактів, що заслуговують схвалення, а саме: зібрано об'ємний матеріал, що дає підстави для висновку про те, що ключові слова у структурі поширювачів є системним

центром функційно-семантичної організації речення, який забезпечує взаємодію між рівнями граматичної й семантичної структури, а їхня поліфункційність визначає гнучкість українського синтаксису, уможливаючи вираження багатопланових змістів у межах однієї предикативної конструкції. Зміст дисертаційної праці повною мірою розкриває ключові положення задекларованої теми і відповідає поставленій меті та завданням.

6. Повнота викладу матеріалу дисертації у роботах, які опубліковані авторкою.

Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження висвітлено у 14 наукових публікаціях, серед яких 5 статей у фахових виданнях України категорії «Б», 1 розділ у зарубіжній колективній монографії (у співавторстві), а також матеріали міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій. Кількість, зміст і науковий рівень публікацій відповідають чинним вимогам до апробації результатів дисертаційних досліджень на здобуття ступеня доктора філософії.

7. Відсутність порушень академічної доброчесності.

Аналіз тексту дисертації та наукових публікацій Ю. Балаж дає підстави стверджувати, що дослідження виконане з дотриманням основних принципів академічної доброчесності. У роботі простежується коректне використання наукових праць українських і зарубіжних мовознавців із належним оформленням покликань на використані джерела. Авторка чітко відмежовує власні наукові результати від положень попередніх досліджень, критично їх осмислює та формує самостійну наукову концепцію. Ознак академічного плагіату, фальсифікації чи фабрикації наукових результатів у дисертації не виявлено.

8. Дискусійні положення й зауваження до змісту дисертації.

Позитивно оцінюючи науковий рівень дисертаційної роботи, її актуальність, новизну та практичну значущість, вважаємо за доцільне висловити окремі міркування, які можуть слугувати підґрунтям для подальшого розвитку дослідження.

1. Хоча запропонована в дисертації методика визначення ключового слова поширювача є достатньо аргументованою, доцільно було б докладніше окреслити механізм її застосування до синтаксичних конструкцій із багатокomпонентними поширювачами, у яких можливе одночасне функціонування кількох семантично вагомих елементів.

2. Значний інтерес становить розроблена структурно-семантична типологія ключових слів. Водночас перспективним видається її подальше поширення на матеріал інших функціональних стилів української мови, що дозволило б встановити універсальні та стилістично зумовлені закономірності функціонування поширювачів.

3. У роботі переконливо доведено взаємозв'язок між семантикою поширювача та позиційною організацією ключового слова. Проте доречно було б, на нашу думку, ширше висвітлити вплив комунікативної інтенції автора художнього тексту на вибір конкретної позиційної моделі, передусім з огляду на те, що в художньому дискурсі позиційна варіативність ключових слів у структурі речення набуває стилістичного виміру, тобто стає засобом інтонаційної виразності, ритмічної гармонії та естетичного акцентування тексту.

4. Дисертація відкриває широкі перспективи для використання корпусних технологій. У цьому зв'язку заслуговувало б на увагу окреслення принципів створення електронної бази даних ключових слів поширювачів як одного з можливих напрямів практичного розвитку запропонованої концепції.

5. Цікавим продовженням дослідження могло б стати зіставлення встановлених закономірностей із відповідними моделями інших слов'янських мов, що дозволило б визначити універсальні та національно-специфічні риси функційно-семантичної організації поширювачів.

Висловлені зауваження, коментарі й побажання мають дискусійний або рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження, а лише засвідчують перспективність запропонованого наукового напрямку. Чітка логіка, послідовність викладу та доказовість положень – це ті риси, що надають дисертаційній роботі цілісності, повноти, завершеності.

Високо оцінюємо її також в аспекті систематизації зібраних фактів, паспортизації джерельного матеріалу та стилістичної культури наукового тексту.

9. Висновок про відповідність дисертації вимогам.

Дисертаційна праця Балаж Юлії Іванівни «Ключові слова у системі поширювачів сучасного українського художнього дискурсу» є завершеним, самостійним і цілісним науковим дослідженням, виконаним на високому теоретичному, методологічному та науково-практичному рівнях.

Дисертанткою успішно розв'язано актуальне наукове завдання, що полягало у комплексному функційно-семантичному дослідженні ключових слів у системі поширювачів сучасного українського художнього дискурсу, а отримані результати характеризуються науковою новизною, належною аргументованістю, теоретичною цінністю та практичною значущістю.

Дисертація відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44 (зі змінами), а її авторка, Балаж Юлія Іванівна, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
та славістики Тернопільського
національного педагогічного
університету імені
Володимира Гнатюка

Тетяна ВІЛЬЧИНСЬКА